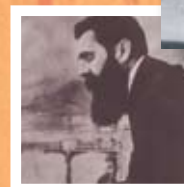

I dalis

Žydai Europoje iki 1945 m.

Europos žydų ir antisemitizmo istorija
Mokomoji priemonė

1 Būti žydu?

Europos žydų istorija yra šimtmečių senumo. Tokia pat ilga yra ir neapykantos žydams istorija. Ši neapykanta yra vadinama antisemitizmu. Bet pirmiau išsiaiškinkime, ką reiškia būti žydu.

Religinė tradicija teigia žydu esant tą, kurio motina yra žydė. Kiti mano, kad žydas yra būtent tas, kurio tėvas žydas. Tačiau net žmogus, iš prigimties nebūdamas žydas, gali juo tapti, jei priima judaizmą, tik jam reikia daug mokytis iš Toros, Talmudo ir kitų šventųjų raštų.

Žydų tautos žmonės savo tautinį tapatumą aiškina skirtingai. Religingieji tapatybę pirmiausia grindžia judaizmo nuostatomis. Kiti jos pamatu laiko bendrą tautos istoriją ir giminės liniją – protėvius. Jie švenčia žydiškas šventes ir retkarčiais nueina į sinagogą – žydų maldos namus. Treti visai nesirūpina žydiškumu.

Olga, 23 metai, Vilnius
♥ kelionės ir sportas

Seneliai: iš Rusijos

Ką man reiškia būti žyde? Vaikystėje nieko apie tai nežinojau. Greičiausiai dėl to meto specifiškos. Vis dėlto aš lieku atvira žydų kultūrai ir idėjoms, nes tai visada bus mano tapatybės dalis.

Julijus, 16 metų, Vilnius
♥ muzika ir sportas

Seneliai: iš Plungės

Būti žydu? Aš taip gyvenu. Mano gimtoji kalba yra jidiš. Aš mokausi žydų mokykloje. Mano šeimoje laikomasi žydiškų tradicijų, man įdomu pažinti savo tautos istoriją. Aš didžiuojuosi, kad esu žydas.

Tavo tapatybės kortelė

Užpildyk tapatybės kortelę

Vardas

Gimimo vieta

Gyvenamoji vieta

Mano seneliai yra kilę iš:

1.

2.

3.

4.

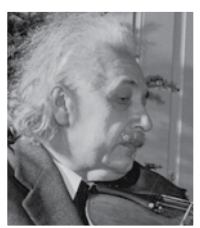
Aš mėgstu

Ši religija / tikėjimas / kultūra man yra priimtinausia:

Svarbiausi dalykai gyvenime yra:

1. Kas tave apibūdina

Perskaityk garsių žmonių mintis.

„Jeigu mano reliatyvumo teorija pasitvirtins, Vokietija sakys, kad aš vokietis, Prancūzija paskelbs mane pasaulio piliečiu. Jei atsitiks atvirkščiai ir man niekas nepavyks, Prancūzija sakys, kad aš vokietis, Vokietija – kad žydas.“
Fizikas Albertas Einšteinas (1879–1955 m.)

„Skirtingų kultūrų, tikėjimų, politinių pažiūrų žmonių bendravime turi atsirasti daugiau atidumo, atjautos ir pagarbos. Tai yra svarbiausia“.
Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus

„Priklausyti grupei yra puiku. Tačiau gerbti teisę būti kitokiam, manau, yra dar puikiau“.
Airių grupės „U2“ narys dainininkas Bono

„Kiekvienas gyvena ir veikia iš dalies pagal savo paties, iš dalies pagal kitų žmonių idėjas“.
Rusų rašytojas Levas Tolstojus (1828–1910 m.)

A. Kuri mintis tau labiausiai patiko? Paaiškink kodėl.

B. Dar kartą atidžiai perskaityk mintis. Atrink tas mintis ar jų dalis, kurias norėtum įrašyti į savo tapatybės kortelę.

2. Seneliai

A. Kartu su visa klase surašykite vietas, iš kurių kilę jūsų seneliai. Sugalvokite, kaip senelių gyvenamosios vietos keitimą galima pavaizduoti žemėlapyje.

B. Jei tavo seneliai ar tėvai yra atvykę iš kitos šalies, nurodyk, kas gero ir kas blogo buvo pakeitus gyvenamą šalį. (Jeigu jiems iš tiesų neteko persikelti, pabandyk įsivaizduoti tokią situaciją.)

C. Išvardink tau žinomas priežastis, kodėl žmonės šiandieną išvyksta iš savo šalies.

2 Kodėl žydai pasklidę po visą pasaulį?

Patį seniausią monoteistinę religiją yra žydų išpažįstamas judaizmas. Jis iškilo maždaug 2 tūkst. metų prieš Kr. dabartinio Izraelio teritorijoje. Ši teritorija ne kartą buvo užimama, žmonės tremiami į kitas šalis.

70 m. po Kr. dabartinio Izraelio teritoriją valdė romėnai, kurie nepaisė judaizmo nuostatų. Žydams sukilus prieš romėnus, šie sugriovė Jeruzalės šventyklą, sukilėlius paėmė nelaisvę ir išsivedė į Romą. Daug žydų buvo priversti palikti savo šalį ir iškeliavo į dabartines Turkijos, Ispanijos teritorijas, Graikiją, kitas Viduržemio jūros baseino šalis. Taip prasidėjo žydų diaspora. Diaspora yra graikų kalbos žodis, reiškiantis išsisklaidymą. Šiandieninė žydų diaspora apima visus žydus, gyvenančius už Izraelio valstybės ribų.

Kitose šalyse žydai sukūrė savo bendruomenes. Krikščioniškoje Viduramžių Europoje žydai buvo mažuma. Žydų bendruomenės klestėjo, tačiau sugyventi su kaimynais ne visada sekėsi. Daugelis krikščių jau seniai buvo pamiršę, kad Jėzus buvo žydas. Krikščionių vadovai stengėsi atskirti krikščionis ir žydus, skatino neapykantą žydams, kaltino pastaruosius dėl Jėzaus nužudymo. Ilgus amžius šis kaltinimas buvo priešiško žydams priežastis.

Kordobos pavyzdys

Daug žydų atkeliavo į Ispaniją ir ten įsikūrė. Ilgainiui šios šalies krikščionys valdovai ėmė riboti jų teises, tačiau situacija pagerėjo 711 m., kai Ispaniją užėmė iš Šiaurės Afrikos atkeliavę musulmonai. Per kelis amžius jie sukūrė turtingą kultūrą. Ispanijos miestuose išaugo nuostabios pilys. Kordoba tapo itin moderniu to meto Europos miestu: turėjo gatvių apšvietimą, vandentiekį ir viešąsias pirtis. Tai buvo viso pasaulio menininkų ir mokslininkų, musulmonų, žydų ir krikščionių susitikimo vieta. Pakantumo atmosferoje jie skaitė, vertė ir studijavo arabų, hebrajų ir lotynų kalbas. Kordoboje buvo perrašinėjamos Tora, Biblija ir Koranas. Aukštą lygį pasiekė medicina.

Po 1100 metų islamiškųjų valdovų tolerancija mažėjo, krikščionių valdovų įtaka vis labiau plėtėsi. Galiausiai Ispanija vėl tapo krikščioniška. Inkvizicija persekiojo ir priverstinai krikštijo žydus ir musulmonus. 1492 m. musulmonai ir žydai, net tie, kurie buvo atsivertę į krikščionybę, buvo išvaryti iš šalies. Dauguma žydų pabėgo į Šiaurės Afriką ir Osmanų imperiją. Kiti patraukė į Italiją, Rytų Europą, Olandiją. Kordobos sinagoga buvo paversta ligošine, o mečetė – katedra.

Raudų siena yra vienintelė išlikusi sugriautas Jeruzalės šventyklas dalis.

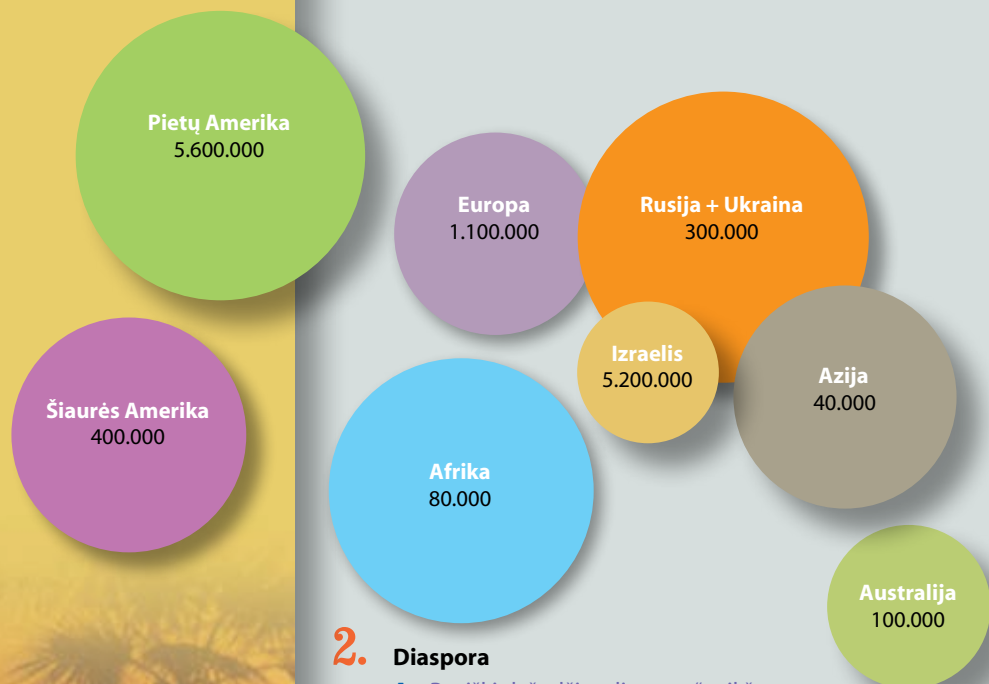
Žydai iš viso pasaulio atvyksta čia melstis. Už jos iškilusi El Aksa mečetė.

Užduotys

1. Aukso amžius 711–1100 m.

Šis laikotarpis vadinamas Ispanijos aukso amžiumi. Perskaitykite tekstą apie Kordob ir nurodyk du laikotarpio laimėjimus.

Puikiai valdęs arabų ir hebrajų kalbas, vienas įtakingiausių visų laikų žydų rabinas Mozė Maimonidas (1135–1204 m.) dar būdamas paauglys išvyko iš gimtosios Kordobos. Tuo metu miestą valdė musulmonai siekė žydus atversti į islamo tikėjimą. Kartu su tėvais Mozė Maimonidas apsistojo Fezo mieste, Maroke. Dėl tos pačios priežasties šeima ir ten negalėjo apsigyventi ilgesniam laikui. Jie persikėlė į Kairą. Egipte Maimonidas vertėsi prekyba, buvo rabinas bei asmeninis sultono gydytojas. Nors mirė Kaire, Maimonido kapas yra Izraelyje. Nuotraukoje – Maimonido paminklas Kordoboje.

2. Diaspora

A. Paaškinink žodžio „diaspora“ reikšmę.

B. Iki 1945 m. daugiausia žydų gyveno Europoje. Apskritimuose nurodytos jų dabartinės gyvenamosios teritorijos. Nurodyk dvi iš jų, kuriose žydų gyvena daugiausia.

C. Ar žinai, kiek žydų gyvena tavo šalyje? Aptarkite esamą skaičių.

1885 m. Dionizijus Baikseras (Dionisio Baixeras) nutapė paveikslą, kuriame pavaizduotas išminčių priėmimas kalifo Abd ar-Rahmano III rūmuose netoli Kordobos. Ne visada tie žmonės gyveno taikiai, tačiau keletą amžių žydai, musulmonai ir krikščionys vis dėlto gyveno šalia vienas kito.

3 Rytų link

Viduramžiais Vakarų ir Centrinėje Europoje žydų bendruomenės klestėjo. Jie vertėsi prekyba, buvo gydytojai, vaistininkai, sidabrakaliai ir auksakaliai. Toks gyvenimas baigėsi per kryžiuočių žygius.

1100-aisiais per Europą pražygiavo krikščionių kariuomenės. Popiežius įsakė išvyti musulmonus iš Jeruzalės. Pakeliui kryžiuočiai puldinėjo visus „netikinčiuosius“, ypač žydus, tūkstančius jų išžudė, plėšė turta, prievartavo moteris.

Keturioliktame amžiuje Europoje siautė maras. Niekas negalėjo paaikškinti, kodėl ši liga išguldė tiek daug žmonių. Kai kurie kaltino žydus. Sklandė gandas, esą jie užnuodijo šulinius. Galiausiai žydai buvo apkaltinti sukėlę marą ir tapo atpirkimo ožiais: juos žiauriai kankino ir degino be jokio teismo. Daugiau nei 60 žydų bendruomenių buvo išnaikintos, sulyginant jas su žeme. Žydai atsidūrė visuomenės dugne, daugelis visiškai nuskurdo.

Kryžiuočių sukeltos žudynės ir persekiojimai Vakarų Europoje vertė žydus ieškoti prieglobsčio Lenkijos ir Lietuvos Respublikoje. Čia jiems buvo suteiktas religinis, kultūrinis ir nemažas teisinis savarankiškumas. Šešiolikame amžiuje Liubline buvo įsteigta Žydų taryba, atstovavusi Lenkijos ir Lietuvos žydams. Gyvenimo sąlygos buvo palankios bendruomenėms augti ir klestėti, tačiau nebuvo išvengta ir tragiškų įvykių. Septynioliktame amžiuje prieš lenkų feodalus sukilę Bogdano Chmelnickio vadovaujami kazokai išžudė dešimtis tūkstančių Respublikos žydų. Tačiau net ir po tokio sukrėtimo žydų bendruomenės sugebėjo atsigaivinti. Aštuonioliktame amžiuje Respublikos žydų bendruomenė buvo didžiausia pasaulyje.

Kryžiuočiai naikina žydus kardu. Biblijos iliustracija, Prancūzija, apie 1250 m. Viduramžių paveiksluose arba piešiniuose Europos žydai atpažįjami iš geltųjų apskritimo pažymėtų drabužių arba specialios kopos, kurią jie privalėjo nešioti.

Vilniaus didžiosios sinagogos kiemas ilgai buvo vienas svarbiausių žydų bendruomenės dvasinių, visuomeninių ir kultūrinių centrų.

Vilniaus pavyzdys

Šimtmečiais Vilnius – Lietuvos Jeruzalė – buvo vienas iš ryškiausių Europos žydų religijos, kultūros ir mokslo centrų. Aštuonioliktame amžiuje čia gyveno garsusis Talmudo žinovas Vilniaus Gaonas (hebr. *gaon* – išminčius, genijus, 1720–1797 m.). 1920 m. žydai sudarė trečdalį miesto gyventojų, veikė daugiau nei 100 sinagogų. 1935 m. veikė 169 organizacijos. Politinių, kultūros ir mokslo įstaigų ir judėjimų hebrajų ir jidiš kalbomis gausa liudijo bendruomenės gyvybingumą. 1925 m. čia buvo įkurtas JIVO – Žydų mokslinis tyrimų institutas, dabar veikiantis Niujorke. Tais pačiais metais įkurtas Hebrajų universitetas Jeruzalėje. Šiandieną žydiški Vilniaus gatvių pavadinimai, memorialinės lentos, paminklai primena miesto istorinį ir kultūrinį paveldą; veikiančios organizacijos – Vilniaus ir Lietuvos žydų bendruomenės, Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, Vilniaus jidiš institutas, Vilniaus Šolom Aleichemo žydų vidurinė mokykla ir kt. – atgaivina, tęsia ir naujai kuria žydų gyvenimą Lietuvoje.

Užduotys

Vilniaus jidiš instituto
surengtas jidiš dainų
koncertas, Lietuvos rusų
dramos teatras, Vilnius,
2003 m.

Po Lietuvos ir Lenkijos padalijimų aštuoniolikto amžiaus pabaigoje dauguma Lietuvos žydų tapo pavaldūs carinei Rusijai. Jų gyvenimo sąlygos šioje šalyje ėmė blogėti, pav., jie negalėjo laisvai migruoti. 1918 m. Lietuvai tapus nepriklausoma, žydai buvo viena skaitlingiausių tautinių mažumų, aktyviai kūrė politinį, kultūrinį ir socialinį šalies gyvenimą. Nacių Vokietijos karo su Sovietų Sąjunga išvakarėse Lietuvoje gyveno apie 240 tūkst. žydų. Iš jų maždaug 94 procentai nesulaukė Antrojo pasaulinio karo pabaigos 1945 m.

Saksų paprotinės teisės rinkinyje „Saksų veidrodis“ imperatorius pažadėjo taiką žydams (kairėje), moterims ir vienuoliams. Šioms grupėms buvo suteikta ypatinga apsauga, nes jos neturėjo teisės nešioti ginklą. 1330 m. dokumentas.

1. Žydų padėtis.

A. Apibūdink, kaip šiame paveiksle yra vaizduojami žydai.

B. Kodėl kai kuriose Europos šalyse žydai privalėjo dėvėti specialias kepure ar geltonu apskritimu žymėti savo rūbus?

2. Katalikų Bažnyčia ir žydai Lenkijos ir Lietuvos Respublikoje

1728 m. Vilniuje buvo išleista knyga, kuri draudė krikščionims valgyti „žydišką **kugelį** ir kitus žydiškus valgius“. Vėliau 1743 m. kitas vyskupas įsakymu uždraudė žydams švęsti šventes: šokti, dainuoti, groti ar koku kitu būdu triukšmauti, ypač per vestuves...

A. Kaip manote, kodėl Katalikų Bažnyčia siekė atskirti krikščionis nuo žydų?

B. Kokius žinai kitų tautų patiekalus, įprastus Lietuvoje?

4 Šiaurės link

1492 m. žydai buvo išvaryti iš Ispanijos. Dalis jų pabėgo į Portugaliją, iš kurios buvo išvaryti 1497 m. Išvarymai neaplenkė net apsikrikštijusiųjų. Daugelis išvyko šiaurės link.

Daugumą Vakarų Europoje praktikuotų profesijų galėjo turėti tik krikščionys – gildijų nariai. Veikė kirpėjų, stalių, kalvių, kepėjų ir kitų profesijų gildijos. Žydai į jas nebuvo priimami ir turėjo ribotą profesijų pasirinkimą. Jie buvo gydytojai, prekeiviai, deimantų šlifautojai.

Kitas žydams likęs pragyvenimo šaltinis buvo pinigų skolinimas. Ne vienas žydas buvo Ispanijos ir Lenkijos valdovų patarėjas finansiniais klausimais. Kai kurie žydai išites buvo turtingi, bet dauguma buvo paprasti prekeiviai. Vėliau, kai krikščionys irgi pradėjo užsiimti bankininkyste ir stengėsi atsikratyti žydų konkurencijos, jie apkaltino žydus lupikavimu. Sunkiausiai įveikiami prietarai apie žydus ir trauką pinigams yra įsivaizdavimai, kad visi žydai – turtingi, apsukrūs ir sukti.

Amsterdamo žydai prekiaavo birguje arba tiesiog gatvėse.

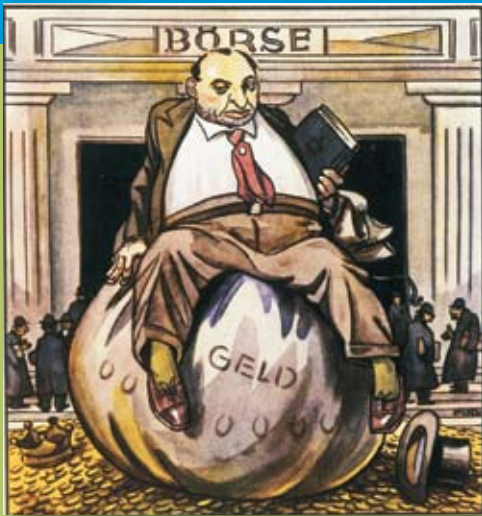
Amsterdamo pavyzdys

Šešiolikto amžiaus pabaigoje Amsterdamas buvo patrauklus atvykėliams. Žydai ir kitos tautinės mažumos čia jautėsi gana laisvai, o kituose Vakarų Europos miestuose valdžia žydams paskirdavo tik uždaras teritorijas – getus. Amsterdame geto nebuvo. Čia ypač buvo laukiami Portugalijos žydai, nes jie galėjo parūpinti produktų iš Portugalijos ir jos kolonijų. Laivais į Amsterdamą plaukė cukrus, mediena, kava, tabakas ir medvilnė. Taigi Portugalijos žydai prisidėjo prie šio Olandijos miesto suklestėjimo septynioliktame amžiuje. Bėgdami nuo karo žiaurumų ir persekiojimų Amsterdamą pasiekė ir daug neturtingų žydų iš Rytų Europos bei Vokietijos. Jų buvo daugiau nei portugališkai kalbančių jų tautiečių. Atvykėliai kalbėjo jidiš kalba. Iki šiol daugelyje Europos kalbų vartojami kai kurie jidiš žodžiai. Šnekamojoje lietuvių kalboje pasitaiko šie: bachūras (vaikinas, draugelis), chebra (grupė, draugė), šulė (žydų maldos ir studijų namai), beigelis (riestainis) ir kt.

To meto Amsterdamas kartais buvo vadinamas Vakarų Jeruzale. Ten veikė sinagogos, ypač klestėjo hebrajiškos spaustuvės. Vis dėlto ir čia buvo apribojimų. Pavyzdžiui, žydai turėjo teisę į mažiau profesijų nei krikščionys. Tik 1795 m. Amsterdame, o po metų visų Nyderlandų žydų ir krikščionių teisės buvo sulygintos. Žydai gyveno visuose Nyderlanduose (Olandijoje), tačiau Amsterdamas buvo ypatingas centras. 1939 m. 10 procentų šio miesto gyventojų sudarė žydai.

1650 m. Portugalijos žydams buvo leista statyti sinagogą. Žydų iš Rytų Europos ir Vokietijos sinagoga iškilo netoliese.

1. Pinigų karalius?

Ši iliustracija yra iš 1938 m. Vokietijoje išleistos knygos vaikams ir vaizduoja ant pinigų maišo sėdintį žydą. Už jo – vertybinių popierių birža.

A. Kokį antižydišką stereotipą vaizduoja iliustracija?

B. Paaiškink, kaip šis stereotipas susidarė.

C. Kodėl tai yra stereotipas?

Joniškio raudonoji sinagoga.

Buvę žydų namai
Vilniaus g., Žasliuose,
2003 m.

2. Tavo kraštas

A. Kokius žinai pastatus ar vietas, susijusius su žydų gyvenimu, savo mieste, miestelyje ar kaime? Sudaryk sąrašą. Surask tas vietas ir nufotografuok arba nupiešk.

B. Išsiaiškink rastų objektų paskirtį ir (arba) kokia jų istorija. Papasakok apie juos savais žodžiais.

C. Iš turimų nuotraukų ar piešinių kartu su trimis klasės draugais padaryk koliažą.

5 Kova už lygybę ir šiuolaikinis antisemitizmas

Laisvė ir lygybė buvo devyniolikto amžiaus siekis. Vakarų Europos žydams buvo suteiktos lygios teisės – panaikinti getai, atsivėrė gildijos, galimybės studijuoti universitetuose. Žydai mokslininkai ir menininkai, prekybininkai ir pramonininkais prisidėjo prie Vakarų Europos modernizacijos.

Prancūzų revoliucijos iškelti laisvės ir lygybės idealai sparčiai plito Europoje. Pilietybės iškėlimas virš tautybės, pabrėžiant individo teises, turėjo didelę teigiamą įtaką žydų padėčiai. Tačiau žydų diskriminacija ir antižydiški prietarai nesibaigė. Devynioliktame amžiuje plito antižydiški prietarai: esą žydai nori užvaldyti pasaulį, neva jie yra žemesnės rasės. Devyniolikto amžiaus antroje pusėje Vokietijoje susibūrė prieš žydus nusiteikusi grupė, viena pirmųjų pavartojusi terminą „antisemitizmas“. Ši grupė ir jos šalininkai pasisakė prieš lygių teisių suteikimą žydams, kaltino

juos dėl 1873-ųjų ekonominės krizės.

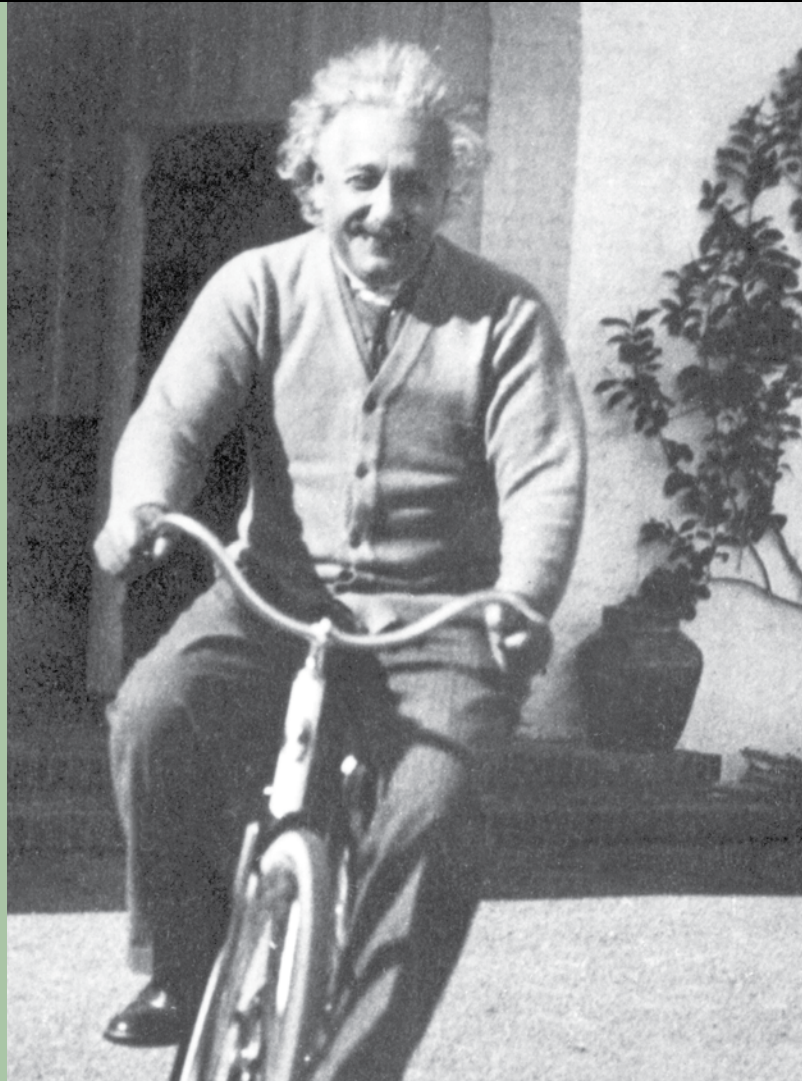
Ši grupė išstojo prieš „semitus“ – žydus, nes juos laikė didžiausiais Vokietijos priešais.

1894 m. prancūzų kariuomenės kapitonas, pagal tautybę žydas Alfredas Dreifusas (Dreyfus) buvo apkaltintas Prancūzijos kariuomenės slaptos informacijos perdavimu Vokietijai. Suklastotais dokumentais paremta byla aiškiai rodė, kad Dreifuso kaltė buvo jo tautybė. Teismas sukėlė antisemitinę psichozę prancūzų visuomenėje. Rašytojas Emilis Zolia stjo Dreifuso pusėn ir paskelbė atvirą laišką „Aš kaltinu“. 1899 m. byla buvo atnaujinta ir baismė sumažinta. 1906

Vokietijos žydas **Levi Strausas** (Levi Strauss, 1829–1902 m.) kartu su mama ir dviem sesarimis emigravo iš pietų Vokietijos į JAV. Kaip ir daugelis kitų jis tikėjosi pradėti geresnį gyvenimą. Šiandieną jo sukurti džinsai populiariūs visame pasaulyje.

Ludvikas Leizeris Zamenhofas (Ludwig Lejzer Zamenhoff, slapyvardis daktaras Esperanto, 1895–1917 m.) išgarsėjo sukūręs naują kalbą – esperanto. Jis tikėjo, kad dirbtinė kalba ne tik vienybės žmones, bet stiprins toleranciją, humanizmą ir pagarbą įvairiausioms kultūroms.

Albertas Einšteinas

Fizikas Albertas Einšteinas (Einstein, 1879–1955 m.) buvo Vokietijos pasididžiavimas. Ir vietiniai, ir svečiai eidavo pasiklausyti jo paskaitų Berlyno universitete, damos žavėjosi jo meistrišku smuikavimu sinagogoje. Antisemitiniai išpuoliai priminė A. Einšteinui jo žydiškas šaknis. 1933 m. jis išvyko iš Vokietijos kaip daugelis kitų šios šalies mokslininkų.

Žurnalistas iš Vienos, nereliginas žydas Teodoras Herclis (Theodor Herzl) dalyvavo Dreifuso teismo posėdyje ir girdėjo žmonių minią skanduojant: „Mirtis žydams!“ Po šio atisemitizmo protrūkio jis nusprendė, kad žydams reikia savos valstybės. Tai buvo pagrindinė jo įkurto judėjimo, Sionizmo, idėja. Pirmasis sionistų suvažiavimas įvyko 1897 m. Bazelyje. Lietuvoje Herclis lankėsi 1903 m.

Užduotys

Gabrielis Vainraichas (Weinreich, kairėje) su savo tėvu Maksu Vainraichu ir broliu Urieliu, 1932 m., Vilnius.

m. Dreifusas buvo galutinai reabilituotas. Tai buvo didelis, bet ne galutinis laimėjimas prieš antisemitinę propagandą Prancūzijoje. Žydų gyvenimo sąlygos devyniolikto amžiuje Rytų Europoje sunkėjo. Antisemitinė kampanija sustiprėjo žydas apkaltinus caro Aleksandro II nužudymu 1881 m. Caro policija organizavo pogromus – žydų turto plėšimą ir žmonių žudynes. Žydai emigravo į JAV, Europą, Palestiną, Pietų Afriką ir kitas šalis. Vieni bėgo nuo pogromų, kiti nuo skurdo. 1880–1917 m. į JAV iš carinės Rusijos ir kitų Rytų Europos šalių atvyko apie du milijonus žydų. Žydų dalyvavimas Rusijos revoliucijoje ir įvairiuose socialistiniuose judėjimuose davė pagrindą naujam antižydiškam stereotipui „Žydai – bolševikai“. Tai buvo ir yra vienas gausiausių dvidešimto amžiaus Rytų ir Centrinės Europos mitų.

Apie 1900 m. Rusijoje pasirodė suklastotų dokumentų rinkinys „Siono išminčių protokolai“, skelbiantis, kad žydai siekia užvaldyti pasaulį. Knyga buvo išversta į daugelį kalbų ir labai išpopuliarėjo. Vienas iš jos skaitytojų buvo Adolfas Hitleris, savo politinėje programoje panaudojęs šį ir daugelį kitų antisemitinių prietarų. Atėjęs į valdžią Vokietijoje 1933 m. jis iš karto ėmėsi įgyvendinti antižydišką programą.

1. Prisiminimai iš prieškarinio Vilniaus

„Kartą, kai buvau, rodos, aštuonerių, ėjau kaip paprastai Pylimo gatve namo iš senelės. Mąščiau turbūt apie save ir supantį pasaulį. Pakeliui pastebėjau grupelę vyrų su kastuvais. Jie kasė griovį. Tuo metu buvo sustoję parūkyti. Vyrai mane pasišaukė. Aš priėjau ir mes, kaip man tada pasirodė, pradėjome maloniai šnekučiuotis. Staiga pašokau iš nenusakomai stipraus skausmo. Vyrai juokėsi. Pažiūrėjęs žemyn pamačiau ant savo blauzdos raudoną žaizdą – mums kalbant vienas vyras užgesino savo cigaretę man į koją. Jiems tai buvo mažas juokelis su mažu žyduku... Aš apsisukau ir nubėgau. Bėgau taip, kad, atrodo, noriu pralenkti ir susigrąžinti laiką, sugrįžti ten, kur tas baisus nutikimas dar nebuvo įvykęs, norėdamas neleisti jam įvykti iš viso.“ (Gabriel Weinreich, *Confessions of a Jewish Priest: From Secular Jewish War Refugee to Physicist and Episcopal Clergyman*, Cleveland: The Pilgrim Press, 2005, p. 21–22. © Gabriel Weinreich, 2005 m. Panaudota turint leidimą.)

Žaisdamas su draugais žydų berniukas Gabrielis Vainraichas susižeisdavo ir dar stipriau. Pabandyk paaiškinti, kodėl šitas įvykis jam buvo toks skaudus.

2. Protokolai

„Siono išminčių protokolai“ pasirodė įvairiomis kalbomis. Jais remdamasis 1920 m. žymus ir įtakingas Jungtinių Valstijų mašinų gamybos pramonininkas Henris Fordas išleido kandžią antisemitinę knygą „Pasaulio žydija: didžiausia žmonijos problema“ („The International Jew: The World's Foremost Problem“).

Kuo žydai kaltinami „Siono išminčių protokoluose“? Atsakydamas pasinaudok 1937 m. prancūzų leidimo viršeliu.

1939 m. pradėjusi Antrąjį pasaulinį karą nacistinė Vokietija greitai okupavo didžiąją dalį Europos. Tuo pat metu užkariauotose teritorijose buvo vedama nuo 1933 m. Vokietijoje oficialiai veikianti žydų persekiojimo politika, peraugusi į visišką šios tautos išnaikinimo planą.

Nacionalsocialistams atėjus į valdžią Vokietijoje 1933 m. prasidėjo žydų diskriminacija ir fizinis susidorojimas. 1935 m. Niurnberge buvo išleistas naujas įstatymas, žydus atskyręs nuo visuomenės. 1938 m. žydų pasuose buvo įrašoma „J“ raidė (vok. „Jude“ – žydas), o nuo 1941 m. rugsėjo jie turėjo nešioti Dovydo žvaigždę.

1941 m. birželio 22 d. Vokietija užpuolė Sovietų Sąjungą, kuri 1940 m. jau buvo spėjusi okupuoti Lietuvą. Teritorijų užkariavimus sekė žydų persekiojimai ir žudynės –

nacistinis „galutinis žydų klausimo sprendimas“. Mažiau nei per šešis mėnesius operatyvinės policijos grupės ir vietiniai pagalbininkai išžudė apie 700 tūkstančių žydų. Absoliuti dauguma Sovietų Sąjungos žydų žuvo netoli savo gimtųjų namų. Tokių vietų Lietuvoje yra daugiau nei 200. Didžiausia jų – apie 10 km nuo Vilniaus esantys Paneriai, kur buvo sušaudyta apie 100 000 žmonių. Iš jų 70 000 buvo žydai, taip pat karo belaisviai, komunistai, lietuvių ir lenkų pasipriešinimo dalyviai ir inteligentai.

Į Osvencimo-Bžezinkos (Aušvico-Birkenau) mirties stovyklą atvežtos žydų moterys ir vaikai iš Vengrijos laukia eilėje į dujų kameras. Okupuotos Lenkijos teritorijoje įkurtoje mirties stovykloje buvo nužudyta daugiau nei milijonas žmonių. Iš jų 90 procentų buvo iš Europos suvežti žydai.

Ona Simaitė

Icikui Rudaševskui buvo trylika, kai jis nacių okupuotame Vilniuje pradėjo rašyti dienoraštį. Icikas kartu su savo šeima buvo sušaudytas Paneriuose 1943 m.

Icikas Rudaševskis

1941 m. rugsėjo 6 d., dar prieš suvaramą į getą, Icikas rašė: „Mūsų širdis supurtė gėdingas vaizdas, pamatytas gatvėje – lietuvių banditai sumušė ir suvarė į gatvės vidurį žydų moteris ir senus žmones. Vokiečiai stovi ir žiūri... Aš stoviu prie lango... Ašaros byra iš akių: ten, gatvėje, guli visas mūsų beviltiškumas, visa mūsų vienvė. Nėra nė vieno, kuris stotų mūsų pusėn. O mes išstatyti patyčioms ir kankinimams. Padėtis beviltiška. Visiška neviltis!!“ Vėliau, jau būdamas gete, Icikas rašė: „Šiandien man sukako penkiolika. Aš daug mažiau ir nusprendžiau nešvaistyti savo laiko gete veltui; esu laimingas, kad galiu mokytis, skaityti, ugdyti save... Iš geto nepakils palūžusios dvasios jaunimas. Iš geto pakils stiprus, užsigrūdinęs ir gerai nusiteikęs jaunimas.“

Lietuvių – nacių kolaborantų apsuptos žydų moterys, Kaunas, 1941 m. vasara. Apie 3000 žydų, sugaudytų įvairiose vietose: gatvėse, namuose, darbovietėse, buvo kankinami ir sušaudyti Kauno VII forte 1941 m. vasarą.

1942 m. penkiolika aukštų vokiečių pareigūnų susirinko Vanzėjos viloje Berlyne, kad aptartų tolesnį sisteminių žydų naikinimą Europoje specialiai tam įkurtose mirties ir koncentracijos stovyklose. Prasidėjo trėmimai. Sugrūstus į traukinių vagonus žmones vežė į mirties ir koncentracijos stovyklas. Iki karo pabaigos buvo išžudyta apie šeši milijonai žydų moterų, vyrų ir vaikų. Šios beprecedentės masinės žudynės yra vadinamos „holokaustu“.

Tai iš graikiškojo Senojo Testamento vertimo paimtas žodis, reiškiantis deginamąją auką, kurią senovės žydai aukodavo Šventykloje. Auka turėjo būti sudeginama visiškai. Kitas terminas masiniam žydų naikinimui per Antrąjį pasaulinį karą apibūdinti yra hebrajiškas žodis „šoa“, reiškiantis visišką sunaikinimą.

Po karo dalis žydų grįžo į savo gimtąsias vietas ir stengėsi kurti gyvenimą iš naujo. Kiti išvyko į JAV, Palestiną ar kitas šalis.

Užduotys

1. Holokaustas ar šoa?

A. Perskaityk ištrauką iš Iciko dienoraščio. Užrašyk, kas labiausiai įsiminė.

B. Jei tau reikėtų pasirinkti iš dviejų terminų – šoa arba holokaustas, – kurį tu nuspręstum vartoti? Paaiškink kodėl.

2. Aplinka, kurioje atsidūrė holokausto aukos, gali būti skirstoma į tris grupes – nusikaltimo dalyvius, gelbėtojus ir stebėtojus. Tai buvo įvairių profesijų, socialinių grupių, skirtingo išsilavinimo žmonės, turėję individualius dalyvavimo žudynėse ar pasmerktųjų gelbėjimo, ar pasitraukimo į nuošalę motyvus.

A. Pateik keletą priežasčių, kodėl kai kurie kolaboravo su naciais?

B. Pateik keletą priežasčių, kodėl kai kurie gelbėjo žydus?

C. Apibūdink stebėtojo poziciją. Pateik pavyzdžių.

Žydų diaspora Europoje

Užbaikite šiuos sakinius:

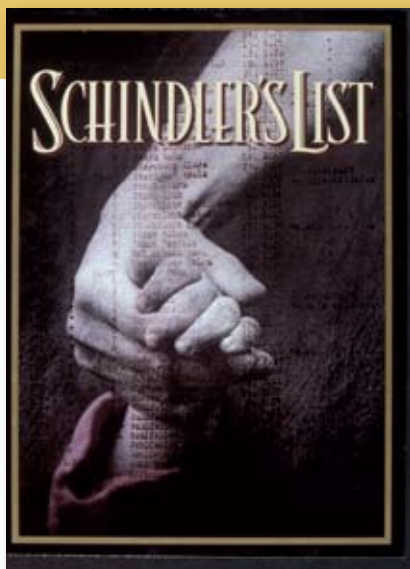
- A** 70 m. po Kr. žydai išvyko iš Jeruzalės, nes _____.
- B** Kadais Ispanijos miestas _____ buvo moderniausias Europoje. Jame taikiai gyveno musulmonai, krikščionys ir žydai. Situacija pasikeitė _____ metais.
- C** Žydai apsigyveno Lenkijos Karalystėje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, nes _____.
- D** Devyniolikto-dvidešimto amžių sandūroje vyko didelė migracijos banga. Žydai išvyko iš Rytų Europos į kitas šalis ir žemynus, pavyzdžiui, _____, nes _____.
- E** Devyniolikto-dvidešimto amžių sandūroje vyko didelė migracijos banga. Žydai išvyko iš Rytų Europos į kitas šalis ir žemynus, pavyzdžiui, _____, nes _____.

Kitokie rašmenys

Šiame užduočių sąsiuvinyje rašome romėniškais rašmenimis. Japonų, kinų, graikų, rusų kalbų rašmenys yra kitokie. Užrašyk savo vardą hebrajiškai. Rašyk iš dešinės į kairę, naudodamas tik tavo varde esančias priebalses. Jei moki rašyti kokiais nors kitokiais rašmenimis, užrašyk savo vardą ir jais.

-	א
b	ב
v	ב
g	ג
d	ד
h	ה
v	ו
z	ז
ch	ח
t	ט
j	י
k	כ
l	ל
m	מ
n	נ
s	ס
'	ע
p	פ
f	פ
c	צ
k	ק
r	ר
š	ש
s	ש
t	ת

Stivenas Spilbergas
(Steven Spielberg)

Šindlerio sąrašas

Režisierius Stivenas Spilbergas filmo „Šindlerio sąrašas“ filmavimui pasirinko Krokuvą. Šiame filme pasakojama, kaip Oskaras Šindleris išgelbėjo keletą šimtų žydų nuo sunaikinimo mirties stovyklose. Spilbergas pasakojo: „Mano šeima nebuvo religinga. Košerinį maistą valgydavome tik su seneliais. Tarp mano draugų nebuvo žydų. Aš iš tikrųjų net nelabai norėjau žinoti, kad esu žydas. „Šindlerio sąrašą“ galėjau sukurti tik tada, kai jau nebesigėdijau savo žydiškumo.“

A. Ką apie filmą galėtumei pasakyti iš jo reklaminio plakato?

Savo interviu „Šindlerio sąrašo“ režisierius pasakojo apie vaikystę: „Kartais vaikai apie mane ir mano šeimą sakydavo „purvini žydai“. Dabar aš žinau, kodėl žmonės gali nusisukti. Paprasčiausiai todėl, kad jie tavęs nepažįsta ir nežino, kas dedasi tavo galvoje.“

B. Paaiškink, kodėl sutinki arba nesutinki su juo.

C. Kokį dar žinai filmą apie holokaustą?

Ši mokomoji priemonė – tai pirmasis iš trijų sąsiuvinių apie

1. Žydus Europoje iki 1945 m. Europos žydų ir antisemitizmo istoriją.
2. Antisemitizmą Europoje šiandien.
3. Prietarus, diskriminaciją, rasizmą ir antisemitizmą.

Šis trijų dalių mokomosios priemonės komplektas yra išleistas keliomis kalbomis ir skirtas naudoti kelių šalių mokyklose. Medžiagą paruošė Demokratinė institucijų ir žmogaus teisių biuras (ODIHR) ir Anos Frank namai, bendradarbiaudami su šalių-partnerių specialistais.

ESBO

Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizaciją sudaro 56 Europos, Šiaurės Amerikos ir Centrinės Azijos šalys-narės. Šios organizacijos Demokratinė institucijų ir žmogaus teisių biuras remia tolerancijos, žmogaus teisių gynimo ir kovos su diskriminacija iniciatyvas. Daugiau – žr. www.osce.org/odihr

Anos Frank namai

Anos Frank namai – tai namas-muziejus Amsterdame, kuriame Antrojo pasaulinio karo metu slėpėsi Ana Frank. Muziejus propaguoja Anos Frank idealus ir per jos asmeninę istoriją, ir pabrėždamas jų šiandieninį aktualumą. Kovai su antisemitizmu, rasizmu, ksenofobija, tolerancijos bei pagarbos kitam įtvirtinimui skirti švietimo projektai sudaro svarią muziejaus veiklos dalį. Daugiau – žr. www.annefrank.org

Vilniaus jidiš institutas

2001 m. Vilniaus universitete įsteigtas Vilniaus jidiš institutas siekia užtikrinti unikalios Rytų Europos žydų kultūros tęstinumą bei studijas per kursų ir paskaitų akademinę ir platesniajai auditorijai rengimą, mokslinius tyrimus bei publikacijas, tarptautinių programų organizavimą bei švietimo projektus. Daugiau – žr. www.judaicvilnius.com

Tekstų autoriai: Ineke Mok, Piet van Ledden, Karen Polak (Anos Frank namai) **Lietuviško leidimo mokslinė redaktorė:** Rūta Puišytė **Išleido:** Anos Frank namai, Amsterdamas **Vertė:** Rūta Puišytė **Lietuvių kalbos redaktorė:** Aistė Pangonytė **Dailininkas:** Karel Oosting, Matthias E. Kail **Ilustracijų šaltiniai:** Rolandas Gustaitis „Kaišiadorių regiono žydai“, Kaišiadorys, 2006; Joniškio krašto istorijos ir kultūros muziejus; Dovid Katz „Lithuanian Jewish Culture“, Vilnius, 2004; Leizer Ran „Jerusalem of Lithuania“, I dalis, Niujorkas, 1974; Yitskhok Rudashevski „The Diary of the Vilna ghetto. June 1941–April 1943“, Izraelis, 1979; Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus paroda „Katastrofa“; Vilniaus jidiš institutas (Dmitrijaus Matvejevo nuotr.); Rodo Freedmano asmeninis albumas. Gabriel Weinreich „Confessions of a Jewish Priest: From Secular Jewish War Refugee to Physicist and Episcopal Clergyman“, Cleveland: The Pilgrim Press, 2005, p. 21–22. © Gabriel Weinreich, 2005 m., panaudota turint leidimą; „Film Australia. National Interest Program“, Rodo Freedmano asmeninis albumas.

7 Dėdė Chackelis

R. Fridmanas senelės
gimtajame miestelyje –
Papilėje, 1997 m.

Ieškodamas savo šeimos šaknų Australijos režisierius Rodas Fridmanas 1997 m. atvyko į Lietuvą. Čia jis susitiko senelės brolių. Pažinties su dėde ir dramatiškos jo gyvenimo istorijos įkvėptas Rodas sukūrė dokumentinį filmą.

Chackelis Lemchenas,
Vilnius, 1997 m.

Rodo senelės Gitos Lemchen šeima,
apie 1913–1914 m. Vienintelis
Chackelis liko Lietuvoje, pergyveno
Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus,
Kauno getą ir Dachau mirties stovyklą.
Mirė 2001 m.

„Mano dokumentinis filmas „Dėdė Chackelis“ prasidėjo nuo kelionės iš Australijos į Lietuvą, kur sutikau vienintelį gyvą savo šeimos narį – Chackelį Lemcheną. Kai kūriau filmą, jam buvo 93 metai.

Norėjau ištirti savo santykius su protėvių šalimi, patyrinėti savo žydiškas šaknis. Filmavimas mane labai praturtino. Labiausiai sujaudino kelionė į mano protėvių gimtąją Žagarę. Aš iki šiol palaikau ryšius su draugais iš Lietuvos. Ši patirtis pagilino mano tapatybės suvokimą ir, nors gyvenu Australijoje, stipriai susiejo mane su mano lietuviškomis šaknimis“.

Rodas Fridmanas (Rod Freedman), Sidnėjus, 2006 m.

Per pažintį su dėde R. Fridmanas daugiau sužinojo ir apie septynis šimtmečius siekiančią Lietuvos žydų istoriją. Buvęs senojo žydų kvartalo kiemas dabartiniame Vilniaus senamiestyje – tos istorijos liudininkas.

Užduotys

1. Kodėl Australijoje gyvenantis R. Fridmanas atvyko į Lietuvą ir sukūrė filmą?

2. Ar svarbu pažinti savo šeimos šaknis? Kodėl?

3. Filme R. Fridmanas sako: „Dabar suprantu, ką aš beveik pradau, nesidairydamas atgal į praeitį.“ Ką jis turėjo omenyje?